Світлана СУХАРЄВА
Волинський національний університет імені Лесі Українки

АВТОРСЬКА ІДЕНТИФІКАЦІЯ У ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ ПРОЗІ КАСІЯНА САКОВИЧА

У статті представлено польськомовну творчість Касіяна Саковича у двох вимірах – індивідуальному сарматському стилі та європейській традиції. Проаналізовано лексику полемічних творів письменника, відтворено фонетичний рівень окремих висловлювань, систематизовано рутенізми і полонізми. В основу дослідження покладено причини формування письменницького стилю – життєвий досвід Касіяна Саковича, освіту, родинне середовище, суспільні обставини, склад характеру митця. Внаслідок аналізу творів письменника зроблено висновки про загальні європейсько-роксоланські літературні тенденції на Україні в XVII столітті.

Ключові слова: *полемічна література, рутенізми, полонізми, богословський трактат, опонент, апологія.*

Polish speaking compositions by Kasiyan Sakovych are represented in the article in two directions – individual sarmat style and European tradition. The vocabulary of writer's polemic compositions is analyzed, phonetic level of some utterances is created, rutenisms and polonisms are systematized. Experience of Kasiyan Sakovych, his education, family environment, social conditions, his character are put in the basis of the research as the reasons for the formation of writer's style. As the result of the analysis of writer's compositions the conclusions about common ***European roksolyan literary tendencies in Ukraine in XVII century are made.***

Key words: *polemic literature, rutenisms, polonisms, theological tractate, opponent, apology.*

Artykuł przedstawia polskojęzyczną twórczość Kasjana Sakowicza w dwóch wymiarach – indywiadualnym stylu sarmackim i tradycji europejskiej. Przeanalizowano leksykę utworów polemicznych pisarza, odtworzono poziom fonetyczny poszczególnych wypowiedzi, usystematyzowano rutenizmy i polonizmy. Podstawą badawczą stały się przyczyny kształtowania się stylu pisarskiego – doświadzcenie życiowe Kasjana Sakowicza, wykształcenie, środowisko rodzinne, uwarunkowania społeczne, typ charakteru artysty. Wskutek dokonanej analizy dzieł pisarza wysnuto wnioski na temat ogólnych europejskich i roksolańskich tendencji literackich na Ukrainie w XVII wieku.

Słowa kluczowe: *literatura polemiczna, rutenizmy, polonizmy, traktat teologiczny, oponent, apologia.*

Основними чинниками розвитку поберестейської прози в Україні стали її мовна гетерогенність, прагматична спрямованість та інтердисциплінарний характер. У наукових студіях цього етапу вітчизняного письменства необхідно враховувати також його двосторонню вимірність – європейську та національну, яку можна визначити як сарматсько-роксоланську. На цьому наголошували такі

визначні медієвісти, як Ришард Лужний, Іван Вагилевич, Михайло Грушевський, Іван Франко, Михайло Возняк, Олекса Мишанич, Григорій Грабович, Ростислав Радишевський і ін. Значною допомогою для сучасного дослідника є видані Гарвардським університетом репринтні стародруки Касіяна Саковича та історичне видання Петра Й. Потічного «Польща і Україна, минувщина і сучасність», яке побачило світ англійською мовою за сприяння Канадських українознавчих студій.

У світлі сучасних суспільних інтеграційних процесів беззаперечною залишаєтьсяактуальністьцієїпроблематикизоглядунаїїбагатовекторність та недослідженість. Така ситуація виникає внаслідок суперечливості ідеологій окремих епох, богословській наповненості полемічної прози Касіяна Саковича та малій обізнаності зі старопольськими засадами письма загалом. Таким чином, метою цього дослідження є відтворення європейсько-роксоланської моделі ведення поберестейської полеміки польською мовою на прикладі творчості Касіяна Саковича. Комплекс завдань літературознавчої розвідки становить систематизація та аналіз сарматських індивідуальних і європейських традиційних елементів у творах Саковича, написаних польською мовою.

Творчість Касіяна Саковича до сьогоднішнього дня зазнає суперечливих оцінок з огляду на розбіжності у фактах із життєпису цього письменника. Якщо позиція Мелетія Смотрицького, який з ортодоксійної конфесії перейшов до «східного» католицького обряду, не відрікаючись від попереднього, збуджувала численні контроверсії, то життєва постава Касіяна Саковича мала б викликати значний спротив і обурення, адже 1840 року він повністю перейшов у католицизм (включно зі зміною обряду), попередньо змінивши православ'я на уніатство (1625), що теж викликало хвилю обурення з огляду на його безпосередню причетність до реформи старого календаря. На кожному з життєвих етапів іншого ідеологічного звучання відповідно набували і його праці, створені як антитеза на закиди ортодоксійної Церкви, до «Літосу» Петра Могили тощо. Маються на увазі «Traktat o duszy» (1625), «Kalendarz stary, w którym jawny i oczywisty błąd ukazuje się około święcenia Paschy» (1640), «Επανορυωσις Abo Perspectiwa, i Objaśnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej tak w Artykułach Wiary, jako i w Administrowaniu Sakramentów, i w inszych Obrządkach i Ceremoniach znajdujących się» (1642), «Dialog abo rozmowa Maćka z Dyonizym popem schizmatyckim Wilenskim» (1642), «Sobór Kijowski schismaticki przez Ojca Piotra Mohiłę, złożony i odprawowany roku 1640» (переклад українськомовної праці Івана Дубовича, 1642), «Okulary Kalendarzowi Staremu. Przy których i Responsa Katolickie na ob-

jectie Starokalendarzan sa położone, i pożytki Ruskiemu Narodowi z przyjęcia Rzymskiego Kalendarza ukazane, i o Ogniu Graeckim zmyślonym, jakoby z nieba do Groba Pańskiego zstępującym, i czymby się miała różnić Unia od Disunii» (1644).. Окрім цього, письменник здійснив декілька перекладів латинськомовних полемічних писань: «Problemata abo pytania o przyrodzeniu człowieczym» Андрія з Кобилина (1620) із власним додатком «Przedmowy aktom weselnym i pogrzebowym służące» і «Desiderogus abo ścieżka do miłości Bożej, i do doskonałości żywota chrześcijańskiego» Каспра Вільговського (1625).

Причиною світоглядних змін, як зазначав сам письменник, було розчарування рівнем представників східного віросповідання обох обрядів [2; 206]. Значний вплив на долю і творчість Касіяна Саковича мали також родинне виховання і здобута освіта – він походив із сім'ї православного священика, навчався в університетах Замостя і Кракова. Суб'єктивною, хоча й значимою, причиною був тип характеру митця, який відзначався непримиримістю, радикалізмом і емоційністю.

Одним з основних питань залишається національна належність письменника, який творив на межі культур. Касіян Калікст Сакович народився 1570 року в Потеличі на Львівщині (тодішнє Бєльське воєводство Речі Посполитої Польщі). Уже будучи зрілою особою, після здобуття вищої освіти, повернувся на батьківщину. Його праці, здебільшого польськомовні, хоча й характеризуються високим рівнем володіння польською мовою, з точністю передають роксоланський стиль, інколи буквально відтворюючи його у фонетичному плані (*«i deże Bog prestoł mu odkryjet»* [2; 204], *«Wonmim swiataja swiatym»* [2; 209]). Окрім транскрибованих фраз, Сакович часто вдавався до навмисного калькування українських лексем: *żertownik, prestoł, Wielkidzień, perenos, kolanopokłonny, przedeświaszczenna, wsienoczny, świeszczennicy, piatnica, monastyr.*

У порівнянні з рівнем вживання рутенізмів, явище латинізації у працях Касіяна Саковича виражене не так яскраво. Здебільшого це однослівні завершення творів (*dixi, vale*), вставні конструкції (*in nocturno, formadat esse rei* [2; 208]), богословська термінологія (*inkonweniencia, contradictiae, principaliter, praesanctificata*), назви праць, на які посилався Сакович («*Itinerarium Hierozolimitanum et Syriaeum*») тощо. Необхідно також відзначити мінімальний рівень латинськомовних цитувань. Автор «Трактату про душу» принагідно перераховував чимало давніх богословів, які писали на споріднені теми, згадуючи Августина, Іоана Златоуста, Амброзія і ін., проте в загальному обсязі написаних ним праць не знаходимо переповненого цитатами списку

посилань, як в інших полемістів. Сакович у полемічних доказах, либонь, передусім розраховував на силу власного авторитету в тогочасному суспільстві. Отож, можна ствердити, що маємо справу з полемічними писаннями особливого виду – сарматсько-роксолянськими зразками польськомовної полеміки XVII століття доби бароко.

Ще один із фактів, який ставить Калікста (мирське ім'я письменника) Саковича в рівень з українськими літераторами того часу, став його вступ до православного Києво-Братського монастиря з підпорядкованими йому братськими і богоявленськими школами, де письменник отримав ім'я Касіян. До того ж, Сакович став другим – після Іова Борецького – ректором Київської братської школи. У цей час (1622) він написав руською мовою «Вѣрші на жалосний погребъ Петра Конашевича». Зважаючи на такі життєві колізії Саковича, варто пригадати думку про те, що не віра, а походження і причетність до культури визначають менталітет письменника.

Касіян Сакович упродовж всього життя декларував себе українцем. Він вживав численні рутенізми у полемічних польськомовних текстах не через відсутність відповідного рівня освіти, а прагнучи таким чином підкреслити своє роксоланське коріння. Маючи ґрунтовні знання з богослов'я, філософії, історії та суспільних наук, про що свідчить хоча б його праця «Traktat o duszy», написана 1625 року на основі вчення Аристотеля, автор водночас не оминав жодної нагоди відтворити руський колорит у межах старопольської мови, таким чином надаючи йому важливого статусу на землях тодішньої Речі Посполитої. Така національна ідентифікація стала його громадянською поставою і лише за це одне можна зарахувати Касіяна Саковича в ряди власне українських митців.

Поряд із суперечливою позицією в суспільстві, не менш важливою проблемою залишалося представлене у формі полемізувань світобачення польськомовного письменника в Україні. Касіян Сакович прилучився до жвавої поберестейської дискусії, ревно відстоюючи «Апологію» Мелетія Смотрицького, за що був осуджений прихильниками православ'я на синоді в Києві (1624). Окрім цього, він піддав нищівній критиці невігластво деяких православних, представивши його як перелік відступництв у творі «Επανορυωσις Abo Perspectiwa, i Objaśnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej tak w Artykułach Wiary, jako i w Administrowaniu Sakramentów, i w inszych Obrządkach i Ceremoniach znajdujących się», таким чином підтримуючи в полеміці позиції католиків. Наступну хвилю обурення викликали праці Касіяна Саковича «Kalendarz stary, w ktorym jawny y oczywisty błąd vkazuie się okolo

święcenia Páschi»i «Okulary Kalendarzowi Staremu», в яких він наполягав на переході Східної Церкви на юліанський календар. Це мало відбутися за допомогою нової релігійної реформи, автором і виконавцем якої був сам Сакович: «*Byłoby to jakieś monstrum trzeci kalendarz stanowić. Przeto szkoda się tego napierać, co być nie może, ale raczej szukać sposobu, jakoby do gotowego, katolickiego kalendarza mieliście przystąpić. A moim zdaniem, łatwa zgoda wam będzie z Rzymskim Kościołem w kalendarzu wyrzucić tylo 10 dni z starego kalendarza, a Boże Narodzenie abo Najświętszej Panny, abo Narodzenie św. Jana spuł Rzymiany święcić. Tedy i Wielkanoc, i drugie święta za jedno będą przypadać*» [8; 3–4]. У всьому тексті лейтмотивом залишається концепт календаря, від якого створено нову лексику: *старокалендарці*, *новокалендарці* тощо.

Однією з особливостей реформи Саковича була ідея створення руського (себто власне українського) патріархату з підпорядкуванням Папі Римському: «*Oto i Moskwa patryarchę swego nie dawno ma, który nie pochodzi od greckich patryarchów, ale go sama sobie Moskwa stanowi i święci. A czemużby i Ruś nie miała mieć swego patryarchy od Króla Jego Mości i Rzeczypospolitej podanego, a od Ojca św. Papieża błogosławieństwo biorącego*» [8; 5]. Зрештою, після всіх гонінь Касіян Сакович знайшов собі прихисток у Ватикані, де йому було надано керівництво однією з краківських парафій латинського обряду, де він 1647 року відійшов у вічність.

Політично-богословські конфлікти Касіяна Саковича надали його творчості виключно дискусійного характеру, хоча, як відомо, у викладеній ним риториці основна увага сконцентрована на чеснотах поміркованості та дипломатичності. Апологетичну спрямованість праць визначного полеміста епохи бароко були покликані засвідчувати їхня назви-концепти: «окуляри», за допомогою яких необхідно було розгледіти справжню суть опонента, «оскард» – молот, який мав розбити «Літос» Петра Могили («камінь», кинутий в «окуляри» Саковича) тощо.

Сам Петро Могила дуже гостро відреагував на полемічні польськомовні виступи Касіяна Саковича, зокрема опонуючи в «Літосі» його працю «Перспектива» з повним переліком тез супротивника. Поряд з висміюванням фізичної вади Касіяна Саковича (відсутність одного вуха) і переліком чуток щодо його любовних пригод, Петро Могила вдався до концептичного обігрування імені опонента, називаючи його *Kusyjan* (пор. спільнокореневі слова: кусати, спокушувати) [2; 15], а також численних його перекручувань (*Bajarz Boga, niewstydliwy Rostryha, prostak głupi, chameleon* тощо).

Іменні концепти у вітчизняній бароковій прозі відігравали значну роль, оскільки мали на меті, здебільшого за допомогою іронії та сарказму,

надати творові більшого експресивного забарвлення. Цікавим у цьому плані є іменний концепт *Lubomirski* («любити мир»), вжитий Саковичем у панегіричній посваті до твору «Επανορυωσις Abo Perspectiwa…». Концептична структура представляє семантично суперечливі ланки: мир слов'ян з турками-завойовниками, поєднання з єретиками і відступниками:

Lubomir po Słowiańsku jest lubca pokoju.
Lubi on też go zawsze, tak z Turczynem w boju,
jako i w Domu, kiedy lub z Heretykami
do Umowy przychodzi, lub z Schizmatykami [6; 1].

За цим словоплетінням читач мав розгледіти істинну суть миру, до якої закликав полеміст.

Регіональний аспект Сакович виклав на основі представлення тогочасної суспільно-релігійної ситуації на Волині, яку роздирали чвари та суперечки: «*Jeden z władyków na Wołyniu brodę Metropolitowi zeszłemu wytargał, a drugi policzki mu dawał, o czym na Wołyniu głośno*» [6; 6]. Таку обізнаність письменник проявляв з огляду на місце свого духовного служіння – свого часу він був уніатським архімандритом у Дубному. Тож саме волинські землі принагідно згадуються у багатьох його творах як місце запеклих поберестейських суперечок. Причиною такого гострого розколу, на думку Саковича, стала відсутність мудрого і поміркованого Пастиря. На такий висновок наштовхує автора «Перспективи» ряд метафоричних антимематів з концентрацією уваги на ролі Церкви в суспільстві: «*Ale nie dziw, bo jak Dom bez Gospodarza, członki bez głowy, okręt bez Styrnika, wojsko bez Wodza i Hetmana, tak Owce bez Pasterza w rozsypkę i w ostatnie niebespieczeństwo i zgubę przychodzą*» [6; 1]. Цілісна картина протиставної образності доповнена фразеологізмами роксоланського походження («*Po diłom i po grzechom się stało*»).

У праці «Dialog abo rozmowa Mажka z Dyonizym popem schizmatyckim Wilenskim…» полеміст у ролі концептичної противаги паралельно вживає іншу, рутенську, назву на зразок літургійних читань: «Premudrost' otca Dionisja». Так само побудований невеликий за обсягом твір, який міг би слугувати зразком конфесійного діалогу між Сходом і Заходом. Прогресивний, як вважає сам автор, католик Матвій іронічно описує ортодоксійні традиції, що стосуються релігійного календаря: «*Od pułnocka aż do białego dnia tłukliście się z nimi. Jeśli tak co niedziela czynicie, mogą wam iście za pokój sąsiedzi dziękować*», «*Przetom się też dziwił, gdy na rynku przeszłego czwartku i*

niedzielę tak wiele zgniłych ryb i śledzi widział, nie wiedząc, że to wasz wielki post był jeszcze na ten czas» [5; 2].

Дискурс полемічної праці розвинутий у формі діалогу, передусім представленого так званим низьким стилем – народним, в якому Діонісій послуговується виключно руською мовою, яка в старопольському тексті подана в транскрибованій версії: «*Panie Matfiej, nie vsiohdy tak v nas bywajet, ale tolko na wielkije swiata, jakoje siehodnie majem*» [5; 2], «*Nie rozumieju, Panie Matfieju, szto howorysz*» [5; 3]. Експресивність мовлення головних героїв виявлена у питальних реченнях, підсилювальних частках, розмовних елементах на зразок «*żal mi brody tej twojej krasnej*» [5; 4].

Усі образи в польськомовних полемічних писаннях синтезовані Касіяном Саковичем в єдиний розвинутий концепт релігійного календаря, представлений як цілісна структура на фонетичному, синтаксичному, семантичному, метадискурсивному рівнях.

Як бачимо, основним чинником виникнення польськомовних праць Касіяна Саковича стали його просвітницькі ідеали, винесені з родинного й освітнього середовища. Вони проявлялися у спробі синтезувати на полемічному ґрунті роксоланську і західну латинську традиції, що мало стати для сучасників Саковича своєрідним містком між Сходом і Заходом. У цьому плані творчий доробок письменника був новаторським і призвів до нової хвилі польськомовної дискусії в Україні.

Праці Касіяна Саковича також цінні з огляду на їхню художню насиченість. Позбавлені надмірного впливу попередньої літературної епохи, вони вповні відтворюють картину барокової доби вітчизняного письменства. Концепти, символи, біблійні парафрази, порівняно незначна латинізація тексту – усе це стало тим значеннєвим стержнем, навколо якого в XVII сторіччі формувалася українська література. Її польськомовний пласт, прозовий і поетичний, завдяки стилізації, рутенізмам, роксоланській символіці, наближеній до усної народної творчості, відіграв вагому роль у донесенні всього багатства нашої культури до європейського середовища. Такі імена, як Касіян Сакович, Петро Могила, Сильвестр Косів засвідчили українську ментальність як рівну серед рівних у гроні не лише слов'янських народів, а й народів світу.

Література

1. Енциклопедія українознавства. – Т. 7.– Львів, 1998.– 2692 с.

2. Вагилевич І. Д. Польські письменники-русини.– Перемишль: Південно-східний науковий інститут, 1996.– 318 с.

3. Mohyła P. Lithos abo Kamień z procy prawdy Cerkwi świetej Prawosławnej

Ruskiej na skruszenie fałecznociemnej perspektiwy albo raczej paszkwilu od Kassjana Sakowicza.– Kijów : w Monastyru … Ławry Pieczarskiej Kijowskiej, 1644.– 424 s.

4. Potichnyj P. J., McMaster. Poland and Ukraine, past and present.– Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980.– 364 p.

5. Sakowicz K. K. Dialog abo rozmowa Maćka z Dyonizym popem schizmatyckim Wilenskim, o Wielkiejnocy Ruskiej Roku 1641. w pięć Niedziel po Katholickiej, a w poł szosty Niedziel po Żydowskiej przypadłej. – Kraków : Drukarnia Waleriana Piątkowskiego, 1642. – 8 s.

6. Sakowicz K. K. Επανορυωσις Abo Perspectiwa, i Objaśnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej tak w Artykułach Wiary, jako i w Administrowaniu Sakramentów, i w inszych Obrządkach i Ceremoniach znajdujących się.– Kraków : Drukarnia Waleriana Piątkowskiego, 1642. – [36], 119 [1] s.

7. Sakowicz K. K. Kalendarz stary, w ktorym jawny y oczywisty bład vkazuie się okolo święcenia Páschi (1640).– Оксфордський університет, 2008. – 40 с.

8. Sakowicz K. K. Okulary Kalendarzowi Staremu (1644) (Nauru Edition).– Kessinger, 2009. – 70 p.